

JAGNA POGAČNIK

VELIKI EUROPSKI ROMAN S POČETKA NOVOG STOLJEĆA

Igor Štikš: *Dvorac u Romagni* (2000)

U sjećanjima, barem mojim, nema točnih datuma, sve češće ni godina. Stoga ne mogu sa sigurnošću reći kada sam, točno, upoznala Igora Štiksa, ali zato više nego dobro pamtim dojam koji na mene ostavio. Bile su to godine, druga polovica devedesetih, poprilično nesklone generaciji koja je «odrađivala» svoje treće životno desetljeće i trudila se da konačno počne ostavljati tragove na zemljovidu hrvatske književne scene. Nekako mi danas zvuči patetično, ali je istinito, reći kako je to bila generacija koja je iza sebe već imala jedan užasan rat, neki i tragičnu prognaničku sudbinu ili obiteljsku tragediju, i kako smo se u privatnom i profesionalnom smislu osjećali, baš kao u Štiksovom romanu kojeg držite u rukama, taocima vlastitih očeva koji su u našim najnježnijim godinama završavali neke svoje stare, nama posve strane priče. Rat je, navodno, bio gotov, Hrvatska je ulazila u godine opake tranzicije, a mi, grupica završenih i nezavršenih studenata književnosti, pisaca, kritičara i urednika u nastanku, tražili smo prostor u kojem bismo konačno počeli raditi nešto smisleno, prostor za neku novu, našu priču. Sjećam se, Seid Serdarević, današnji urednik i izdavač Štiksovih knjiga i jedan od najuspješnijih hrvatskih privatnih nakladnika uopće, i ja, u to smo vrijeme uređivali književni časopis «Zor» koji su nam, kao nekakvu «učionicu», ustupili u Matici hrvatskoj i izdržali neka tri-četiri broja prije no što smo shvatili kako je riječ o još jednoj staroj priči u kojoj «očevi» skupljaju bodove. Nekako istovremeno, u novinama za kulturu «Vijenac», u okrilju istog izdavača, pokrenuo se i podlistak «Homo volans» i nekako sam sklona povjerovati svojim nepouzdanim sjećanjima da sam upravo tu i tada upoznala Igora Štiksa. Čovjeka koji ima takvo zvučno prezime, zapravo, brzo upamtite, pa mislim da sam ga

znala i prije no što sam ga doista i upoznala. Ne znam tko je to točno bio, ali pamtim da je rekao kako ima jedan mali genijalac, koji je sa petnaest godina došao iz Sarajeva, studira komparativnu i filozofiju, jako je simpatičan i pred njim je svakako briljantna karijera. Ako sam iskrena, ne volim takve priče i prejudiciranja stvari, barem dok se sama u njih ne uvjerim, čak mi se nekako, priznajem, tada činilo da se o tom malom Štiksu vjerojatno tako priča zbog Sarajeva koje je u svima nama živjelo kao jedini pravi grad-simbol nedavnog rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (dobro, takav je mogao biti i Vukovar, da se «očevi» nisu pobrinuli da uprskaju stvar, što je već jedna druga priča), da se lukavo traži neki novi Jergović koji je u to vrijeme već ispisao svoje najbolje stranice o tome gradu u zbirci «Sarajevski Marlboro». Neka mi oprostite Igor, ali bila bih neiskrena kada bih tvrdila da nije bilo tako. Kad sam ga konačno upoznala, ne samo kao ime koje se sa devetnaest počelo kontinuirano pojavljivati na stranicama periodike, gdje je objavljivao poeziju, kritičke tekstove i prijevode, bila sam osupnuta dojmom koji je na mene ostavio. Bio je to dvadesetogodišnjak, nevjerojatno pristojan i simpatičan, bez karakteristične mladalačke bahatosti i nevjerojatnog nerva za znanjem, znatiželje za novim informacijama, dvadesetogodišnjak za kojeg biste najradije ustvrdili kako su nešto pogriješili u njegovom rodnom listu. Nekoga takvog možda sam «upoznala» jedino u poučno-odgojnim pričama svoga tate koji je znao pričati, dakako s predumišljajem, o sebi i svojim kolegama koji su još kao gimnazijalci, iz rasonode i za svoj gušt, pisali kratke i sažete povijesti književnosti. U te priče nisam do kraja vjerovala, ali ovu sam vidjela na vlastite oči. U to sam se vrijeme ponešto bavila hrvatskom fantastičnom prozom i generacijom hrvatskih «borgesovaca», pa sam «nabrijano» 1998. godine dočekala Štiksov izbor priča Gorana Tribusona «Osmi okular» kojem je napisao i pregovor i, treba li reći, nisam imala zamjerke. Već sljedeće godine ime se Igora

Štiksa (kao kourednika, uz Dalibora Šimpragu) pojavilo na antologiji nove hrvatske proze «22 u hladu», prvom i hrabrom izboru iz proze devedesetih koji i danas, u raznoraznim prigodama, prelistavam i koristim kao važnu referencu. Godinu dana poslije, sa samo dvadeset tri godine i nakon bibliografije na kojoj bi mu zavidjeli i neki kojima je skupljanje bibliografskih jedinica profesionalna dužnost, Štiksa objavljuje i svoj prvi roman «Dvorac u Romagni» (2000) za koji dobiva više nego dobre kritike, iako se njime pozicionira posve nasuprot tadašnjem prevladavajućem modelu suvremene hrvatske proze, tzv. stvarnosnoj prozi u kojoj se u to vrijeme počinju okušavati pripadnici njegova naraštaja (iako, naraštajna pripadnost u Štiksovu slučaju, zbog godina, zapravo ne stoji, točnije je možda reći - suvremenici).

*

Štiksa se u svom prvom romanu »uhvatio« teme u kakvoj su se iskušali mnogi poznati i priznati romanopisci. Izlet u Romagnu, posjet Castello Mardi, prisjećanje kako je u tom dvorcu svoje zadnje dane proveo renesansni književnik Enzo Strecchi, te susret s čudnim redovnikom, koji sigurno krije neku tajnu i koji će vrlo brzo preuzeti pripovjedačku palicu - idealna je inicijalna situacija da roman dalje krene u smjeru fantastike. Ili, može i ovako: Umberto Eco nakon toga bi ispisao minimalno petstotinjak stranica, spojio vlastitu erudiciju i recimo kriminalistički zaplet. No, Štiksa se nakon više nego ambicioznog početka romana upušta u posve druge vode pripovijedanja. Nakon što mladi »Bosniaco« pripovjedačku palicu prepusti redovniku koji će uskoro progovoriti hrvatski i otkriti svoje rapsko podrijetlo, narednih stotinjak stranica pretvara se u iznenađujuće sabrano, konzistentno, reducirano na najbolju moguću mjeru i vrlo zrelo romaneskno štivo, kojem gotovo da i nema zamjerke. I što je možda još važnije - koje se čita s lakoćom i zanimanjem, ali istovremeno stalno čitatelju daje signale kako iza takvog pripovijedanja, koje teče lagano i zavodljivo,

stoji osvještenu pripovjedač. U trenutku kada pripovjedačem postaje redovnik iz dvorca Mardi, roman počinje iskazivati sve svoje suptilnosti i vještinu pripovijedanja. Priča redovnika podrijetlom s Raba, naime, ispričovijedana je paralelno s pričom o Enzu Strecciju; njihove se dvije priče, pričane naizmjenice dio po dio, tijekom romana počinju ulijevati u jednu. Naizmjenično pripovijedanje o dvije životne sudbine, dovođenje u vezu 16. stoljeća u Italiji i vremena Informbira na otoku Rabu, u romanu je odlično izvedeno, potičući u čitatelju ne samo znatiželju, već ga i postupno navodeći da sam spozna u čemu je smislenosti takvog povezivanja dviju životnih sudbina i dva vrlo daleka stoljeća. Obje priče, Streccijeva i redovnikova, zapravo su priče o ljubavi, strasti, ljubomori, osveti, slučajnostima i politici koja ključno i tragično obilježava živote junaka, bez obzira radilo se o padu Lombardije u ruke Habsburgovaca ili 1948. godini na otoku Rabu. No, politika je isto tako i dobra izlika za male, ljudske podlosti i osvete koje završavaju tragedijom pojedinca čije je krivnja jedino u tome što se zaljubljuje u osobu u koju ne bi smio. U tome je poveznica redovnika i Streccija i u tome je njihova tragedija. Takvo je isprepletano pripovijedanje i posljedica vjerovanja kako »svaka priča ima svog makar i obrnutog, srodnika, kojeg je, naravno, potrebno prepoznati.«

U romanu se vrlo očito prepoznaje i snažna metafikcionalna svijest koja se manifestira intervencijama kojima se usmjerava pripovijedanje, direktno obraća čitatelju, najavljuju neki segmenti pripovijedanja, ili pak kojim se izražava svijest o, ovakvom pripovijedanju potrebnoj, upotrebi banalnih, patetičnih ili klišeiziranih sintagmi. Primjerice, kad se u romanu ljubav nazove jačom od sna, u zagradi slijedi i dodatak - »ova izjava, to ti je jasno, pripada antologiji banalnosti«. Kad se u romanu susretnete sa staromodnim opisivanjem ili pripovijedanjem, koje je ipak uvijek u funkciji vremenskog skoka u prošlost, pripovjedač će si ipak ostaviti slobodu da

izvrsno poentira i iskoči iz takvog pripovijedanja, izjavama kao što je: »Kakvi božji lanci i tamnice, jebote patak?!«

Štikš je, dakle, svojim prvim romanom uspješno preskočio sve početničke prepreke i ukazao na smjer kojim bi njegovo pripovijedanje, bez generacijskog uporišta, bez zagrtanja u zajedničke poetike i posve drukčije od drugih, moglo krenuti. Najvećom vrijednošću činilo mi se tada, a čini mi se i danas, to što bi netko drugi, s manje smisla za pripovijedanje, ponesen podatnošću teme i vlastitim znanjem, napisao pretencioznu i zamornu knjižurinu. Štiksova je velika prednost što, osim što je prvijencem pokazao nedvojbeni talent za prozno pripovijedanje, ne dozvoljava da ga sama tema zavede. On jednostavno zna stati na loptu onda kada je potrebno, pokazao je u «Dvorcu u Romagni», odličnom kratkom romanu kojim je taj talentirani mladac pokazao kako na njega treba računati i kao prozaika.

*

Nakon takvog uzleta bilo je za očekivati kako će Igor Štikš nastaviti istim tempom; njegov se drugi roman u kuloarima očekivao vrlo brzo, no na njega je ipak trebalo pričekati punih šest godina. Štikš je, naime, ponovo iznenadio i učinio najpametnije što može učiniti mladi čovjek, posvetio se sebi i svome obrazovanju, znanstvenom usavršavanju. Vrlo brzo nakon briljantnog uzleta u samu orbitu hrvatske književne scene otišao je u Pariz, na magisterij, i povremeno se javljao tekstovima i prijevodima za hrvatske novine i časopise, potom u Chicago gdje trenutno završava doktorat ili je već doktorirao, tko će s njime uopće znati. Ako govorim iz osobnog iskustva, kako sam i počela, moram reći kako Igora nisam vidjela dosta godina, povremeno bi od nekog zajedničkog prijatelja ili poznanika do mene doprla kakva vijest o tome što radi i na kojim se adresama nalazi, ali sjećam se dana kada mi je već spomenuti Seid Serdarević iznenada rekao kako je dobio rukopis novog Igorovog

romana koji će objaviti u svojoj «Frakturi» i kako se radi o nečemu sjajnom. Igora sam ponovo susrela na zagrebačkoj promociji «Elijahove stolice», između «jakah» prezentera koji nisu krili oduševljenje romanom, Aleša Debeljaka i Mirka Kovača. Još uvijek je izgledao kao znatiželjni dječarac koji je upravo doletio iz Chicaga i jet-lag mu nimalo nije nudio. Roman tada još nisam pročitala, ali ono što su o njemu govorili Debeljak i Kovač nagnalo me da to učinim još iste noći. Doslovno, noći. Od prve do posljednje stranice, od sumraka do zore. Seidova najava da se radi o «nečem sjajnom» bila je zapravo eufemizam, radilo se o romanu za koji sam bila sigurna da neće samo promijeniti trenutnu sliku domaće prozne književnosti, već i poprilično prodrmati sliku hrvatske književnosti na međunarodnoj sceni. Kritika koju sam napisala za «Jutarnji list» u sebi je sadržavala i rečenicu kako je Igor Štikš do ovoga romana pretendirao na titulu «dečka koji obećava», a tom su se sintagmom kasnije koristili, citiranjem bez navodnika, u većini medijskih predstavljanja pisca i njegova romana i to zapravo posve pogrešno mijenjajući vremensku dimenziju. Štikš je, naime, dečko koji obećava bio još onda, kada je sa devetnaest ulazio u književni život, u međuvremenu je obećanja itekako ispunio. «Elijahova stolica», naime, nakon što je nagrađena dvjema domaćim nagradama (a neke, bogami, i izgubila) prevedena je na njemački, makedonski, mađarski, nizozemski, španjolski, talijanski, češki, finski, poljski i, evo, slovenski, što je situacija gotovo posve nepoznata bilo kojem hrvatskom piscu mlađe generacije, a press-clipping koji mi je dostavio Štikšov nakladnik Serdarević za potrebe ovoga teksta suvereno svjedoči o tome kako su ta objavljivanja imala i više nego primjerenu recepciju u stranim kritičarskim i čitateljskim sredinama. Primjerenu i pozitivnu.

«Elijahova stolica» pojavila se 2006. godine kad smo u kojekakvim pregledima domaće proze, pogledima unatrag i unaprijed, već pomalo zaboravljali na

tog talentiranog mladog pisca koji se od početka izdvajao od svoga tzv. naraštaja u načinu na koji je mislio (o) književnost(i). Kad bi mi netko dao na čitanje rukopis «Elijahove stolice», zatajivši njegova autora, pogađanje bi me posve sigurno odvelo na krivi put i autora vjerojatno ne bih ni tražila među Štiksovim naraštajem. Zaplitala bih se negdje između Jergovića pročišćenog od digresija i sklonosti poentiranju i podmlađenog Mirka Kovača, čije sudjelovanje na Štiksovoj promociji posve sigurno nije bilo slučajno. Gubila bih se u razmišljanjima radi li se uopće o domaćem naslovu ili o nekom srednjoeuropskome piscu *kunderinskog* tipa. Čak mi ni dobro poznavanje Štiksova prvog romana ne bi puno pomoglo, jer je «Elijahova stolica» učinila popriličan odmak od njega, iako bi se «izdajničkim» ipak pokazivala sklonost velikim temama – ljubavi, strasti, ljubomori, slučajnosti i sudbini, te nezaobilaznoj povijesti koja obilježava živote Štiksovih junaka. No, priče o renesansnom književniku Enzu Strecciju i redovniku kojeg upoznaje mladi «Bosniaco», te njihov paralelizam, ipak su još daleko od umijeća pripovijedanja koje Štiksi iskazuje u «Elijahovoj stolici».

Fabula romana, složena, intrigantna i besprijeckorno izvedena od početka do kraja, nije ono glavno čime ovaj roman zavodi. Ona je čak i namjerno, vještom i osvještenom pripovjedačkom rukom, predvidiva od prvih stranica romana. Richard Richter pedesetogodišnji je pisac koji se nakon raspada braka odlučuje iz Pariza vratiti u rodni Beč, gdje još živi njegove teta Ingrid s kojom je odrastao, nakon što je majka umrla nedugo nakon poroda, a otac počinio samoubojstvo nakon povratka iz «onog» rata. No, identitet s kojim je živio pola stoljeća, nakon pronalaska jedne plave bilježnice i majčina pisma muškarcu za kojeg se otkriva da je njegov pravi otac, postaje laž i zabluda. Richtera potraga za onim pravim, ocem i identitetom, istinom o vlastitu postojanju, odvodi u Sarajevo 1992. u kojemu upravo bijesni rat. Štiksi već jednim datumom, 6. travnjem 1992., kao datumom Richterova odlaska iz Pariza koji

se poklapa s onim kada započinje sarajevska tragedija, neraskidivo povezuje sudbinu svoga glavnog junaka sa sudbinom Grada, što je i jedna od glavnih tema ovog romana. Potraga za ocem, sarajevskim Židovom Jakobom Šnajderom, koja se odvija i na intertekstualnim poveznicama s Odisejem i Edipom, od početka je predodređena na tragičan kraj i piščevo samoubojstvo, naznačeno već na prvim stranicama, motivom pištolja i posvemašnjeg rasapa koji je prouzročilo suočavanje s istinom. Putovanje vlastitim korijenima, u Sarajevo, glavnog će junaka obogatiti jednim pravim prijateljstvom i jednom pravom ljubavi koja je trajala pet sretnih dana, do konačne spoznaje o incestu, prepoznavanja i trenutka kada se, poput Edipa, rodio i umro istoga dana.

Štiksova je «Elijahova stolica» - čiji naslov vrlo znakovito po samo priču imenuje stolicu za obrezivanje na kojoj će glavni junak doista i slučajno sjesti u jednoj od ključnih epizoda romana, onoj u sarajevskoj sinagogi, ali i metaforički obilježiti njegovu sudbinu, kao i sudbinu nekih drugih s njime povezanih likova - nevjerovatno je kompleksan roman koji uz sve to ne gubi na tempu pripovijedanja i svojevrsnoj ležernosti i čitkosti koja toliko intrigira da ga je doista teško ispustiti iz ruke do samog kraja. Iako čitatelj od početka zna, ili barem sluti, što će se sve na kraju dogoditi i što je konačna istina, on se kao hipnotiziran prepušta pripovjedaču da mu to sam kaže, potvrdi sve te slutnje i spoznaje. Ne slučajno napisan na obrisima antičkih tragedija (čak i u smislu kompozicije – roman ima pet poglavlja/činova, prolog i epilog), Štiksov je roman suvremena tragedija u kojoj sudbina Richarda Richtera, čovjeka koji ne upravlja sam svojom sudbinom, i njegove obitelji, kao i sudbina Grada, u ovom slučaju Sarajeva, nije pojedinačan primjer. Štiksov tragični junak i tragična krivnja, naime, imaju poprilično snažnije i šire konotacije od pojedinačnih sudbina. Richterova je spoznaja o očinstvu, o vlastitoj promašenosti, ne

samo spoznaja o laži s kojom je živio i koja je postala njegovom istinom, nego i laži svega onoga što jest i po čemu jest. Kao pisac bavio se tematikom očinstva, kao pripadnik generacije rođene tijekom 2. svjetskog rata problematizirao je pitanje mržnje prema očevima, «činjenicu da su nas stvorili progonitelji, a ne progonjeni», jer je to bila njegova istina, da bi mu se u šestom desetljeću otvorila druga istina, kako je njegov pravi otac Židov koji je preživio koncentracijski logor, kako njegovo prezime zapravo nije Richter (sudac) već znakovito Schneider (krojač).

Štiksov roman, osim glavne priče o sudbini Richarda Richtera i njegovoj tragediji, prepun je dionica, nevjerojatno zrelih i dubokih za tako, još uvijek, mlađahnog pripovjedača. Prije svega to je roman o slučajnosti i sudbini, o koincidencijama koje nismo spremni na vrijeme prepoznavati kako bismo spriječili tragediju, ali i roman o pojedinačnim sudbinama i njihovoj uronjenosti u onu opću, povijesnu sudbinu. No, istovremeno Štiksov je odnosom glavnog junaka i sarajevske glumice Alme Filipović ispisao sjajnu ljubavnu priču, toliko čistu u svojoj zabranjenosti i prelijepu u svojoj tragičnosti. Dodirnuo je potom i vrlo snažno temu rata u Sarajevu, rodni grad uzdigao do Grada, metafore i simbola tragike i propasti suvremenih gradova-svjetova, multinacionalnih i multikulturalnih oaza (suvremenih Babilona), Grada u čijoj tragičnoj sudbini Štiksov pronalazi onu točku na kojoj, stvarno i metaforički, završava europska povijest 20. stoljeća. Put prema svojevrsnoj mističnosti i tajanstvenosti otvorio je uvođenjem lika starca Simona, suvremenog proroka Tirezije, koji je ne samo pokretač nekih događaja, već i svojom pričom koja funkcionira kao stanovito sredstvo retardacije prije konačnog otkrivanja istine, uvodi paralelizam tema i sudbina, što je jedno od općih mjesta Štiksova pripovijedanja. U epilogu, u kojem postaje jasno kako priča o prijateljstvu i ljubavi nije završena

Richterovim naglim bijegom iz Sarajeva, dolazi i do promjene pripovjedača, pa iz te neutralnije pozicije biva završena ova snažna i tragična priča.

Odabravši veliku temu, na kakvoj bi mu pozavidjeli i brojni europski klasici, Štiks nije nimalo zanemario ni formalnu stranu svoga romana. Njegovo pripovijedanje teče glatko, fino i postupno, bez grešaka i sa snažnom metatekstualnom sviješću. Generacijski kritičari i kolege vjerojatno bi mu, u nedostatku drugih prigovora, mogli zamjeriti stanovitu dozu «starmalosti» u odabiru teme i forme romana, no unaprijed odbijam takve prigovore jer se u ovom slučaju radi isključivo o pripovjedačkoj zrelosti, marljivosti u pripremnoj fazi i koncentraciji u izvedbenoj, što je rezultiralo odličnim romanom, čija težina teme nimalo ne smeta njegovoj čitkosti. Napisati roman u kojem se pretresaju pitanja identiteta, podrijetla, sudbinske predodređenosti i potrage za istinom koju zapravo ne želimo saznati, ali nas nešto izvan nas tjera da se u tu potragu ipak upustimo, pri tome majstorski spojiti dva velika rata 20. stoljeća i ispreplesti pojedinačnu sudbinu sa sudbinom «suvremenog Babilona» i još pretendirati na čitanost - na različitim jezicima i u različitim kulturama – to doista uspijeva rijetkima.

*

Igora sam, nakon što je njegov roman već postao opće mjesto prepoznatljivosti recentne hrvatske proze, ponovo srela na putovanju u Tuzlu, u kasno ljeto 2007. godine. Njegov urednik Seid Serdarević, za kojeg ste valjda već shvatili kako je jedan od ključnih ljudi za ovu moju priču o Igoru Štiks, sa svojom suprugom i direktoricom nakladničke kuće Sibilom, vozio nas je na dodjelu nagrade «Meša Selimović» Razgovor je započeo kao tipičan small-talk na putovanju; Igor i ja smo se žalili što Seid nije sklon raditi dovoljno (=puno) pauzi za pušenje i svesrdno potvrđivali kako je njegov novi Renault Megane doista udoban i na stražnjim

sjedalima, razmjenjivali smo sendviče i sitne tračeve iz miljea kojih je, dakako, bilo mnogo više nego sendviča, a neki su bogme bili i puno sočniji, smijali se šoping centru Arizona na granici, Igor nas je počastio kakvom anegdotom iz Pariza ili Chicaga... Promatrala sam tog mladog čovjeka i razmišljala kako je tako cool mada je već tada, u autu, bilo uglavnom jasno da nagradu neće dobiti, iako je realno zaslužuje. Bio je miran i pred samu dodjelu, u međuvremenu mi je popravio kotlić WC-a u sobi hotela «Tuzla», uz smiješak i opasku u kojoj se iskazao kao pravi «mladi Bosniaco» (ipak smo se nalazili u njegovoj rodnoj zemlji, ne tako daleko od njegovog Sarajeva): «Bolje da ga ja popravim, nego da tražiš drugu sobu jer tko zna što u njoj neće valjati», miran i kad je izrečeno drugo ime laureata. Dok smo se drugo jutro vozili prema Zagrebu, odakle će Igor za koji dan odletjeti na drugu stranu Oceana, imala sam osjećaj kako sam konačno «pročitala» tko je Igor Štiks. Samo čovjek kojemu je jasno kako u životu stoje stvari, i to ne samo s literaturom i nagradama koje te često i preskoče, a to je dio njegovog genetskog koda, njegovog identiteta i sudbine, a ne godina i iskustva, sa dvadeset i devet godina može napisati roman u koji su upletene sve tajne čovjekovog identiteta, roman koji držim jednim od velikih romana s početka novog stoljeća. U globalnim razmjerima.

Stoga molim sve koji će me u budućnosti «citirati» u marketinške svrhe da se konačno ostave sintagme «dečko koji obećava» jer nudim novi i bolji slogan – Igor Štiks, pisac koji ne zna za kiks!